

УДК 34.023

РОЛЬ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПРАВОВОМУ ВИХОВАННІ

Тітомир-Зотова О.С., здобувач
кафедри теорії держави і права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

В статті охарактеризовано роль інститутів громадянського суспільства, засобів масової інформації у забезпеченні правового виховання населення як передумови формування правової активності учасників суспільних відносин. Правова активність сприяє реалізації основних вимог концепції партисипаторної демократії. Автор розкриває роль правового виховання в реалізації цінностей громадянського суспільства й вироблення шляхів їх впливу на розвиток держави.

Ключові слова: *правове виховання, правова активність, громадянське суспільство, демократія.*

В статье охарактеризована роль институтов гражданского общества, средств массовой информации в обеспечении правового воспитания населения как предпосылки формирования правовой активности участников общественных отношений. Правовая активность способствует реализации основных требований концепции партисипаторной демократии. Автор раскрывает роль правового воспитания в реализации ценностей гражданского общества и выработки путей их влияния на развитие государства.

Ключевые слова: *правовое воспитание, правовая активность, гражданское общество, демократия.*

Titimyr-Zotova O.S. ROLE OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN LEGAL EDUCATION

The article described the role of institutions of civil society, first of all media, in legal education as a prerequisite for the formation of the legal activity of the participants of public relations. Legal activity contributes to the essential requirements of the concept of participatory democracy. The authors reveal the role of legal education in the implementation of the values of civil society and develop ways of their influence on the development of the state.

Key words: *legal education, legal activity, civil society, democracy.*

Становлення громадянського суспільства тісно пов'язано з інституціоналізацією вільних і багатоманітних інтеграцій громадян у громадські об'єднання, які дають змогу оптимального забезпечення реалізації та захисту основних прав і свобод людини та громадянина [1, с. 11]. Створення інституцій громадянського суспільства – неодмінний атрибут дійсно демократичної держави, чіткий показник свободи її громадян [2, с. 73]. Адже «саме інституційним структурам належить визначальна роль на лінійній стадії еволюції» [3, с. 37], «через відносно стійкі осередки самоорганізації найбільшою мірою реалізується потенціал громадянського суспільства. Їм властивий більш-менш постійний склад учасників і конкретні цілі спільної діяльності, сукупність яких утворює місію організації».

Поняттям «громадянське суспільство» позначають сукупність добровільних недержавних і неділових (неекономічних) об'єднань громадян, утворених з метою захисту своїх приватних, а також загальних інтересів, що ігноруються державою й діловими колами [4, с. 213]. Основними контрагентами держави по представництву організованих інтересів громадян мають бути не будь-які групи, а тільки організовані групи, що мають за мету суспільно значимі завдання і є вільними від політичної та економічної конкуренції, безкорисно працюють на суспільне благо. Ідеться про ініціативні, самодіяльні, самоврядні об'єднання громадян, головний інтерес яких не пов'язаний ні з одержанням прибутку, ні із завоюванням влади, а спрямований на спільне розв'язання загальних проблем, захист

загальних інтересів, що ніяк не загрожують інтересам інших людей і груп [5, с. 57].

Перехід України до демократичного суспільства зумовлює виховання людини в дусі нових суспільних поглядів [6, с. 218]. Все більшою актуальністю набуває необхідність формування загального уявлення щодо світоглядних і методологічних основ рефлексії правового виховання, дослідження його практичних моделей, аналіз взаємозв'язку правового виховання та правової культури як факторів розвитку української державності, обговорення стану й перспектив їх розвитку в сучасній Україні. Крім того, дослідження правового виховання дозволяє більш глибоко зрозуміти природу самого права.

Метою статті є розкриття ролі інститутів громадянського суспільства у механізмі правового виховання, підвищення правової культури суспільства і кожного його члена. Для цього вважаємо за необхідне виконати такі завдання: визначити структуру громадянського суспільства, з'ясувати особливості правової культури і правового виховання на етапі формування громадянського суспільства, розкрити роль незалежних ЗМІ як інституту громадянського суспільства у формуванні правової вихованості суспільства.

Маємо погодитись із тими дослідниками, які вказують, що особливості правової культури і правового виховання на етапі формування громадянського суспільства зумовлені відповідними об'єктивними та суб'єктивними чинниками, такими як: 1) відсутність налагоджених механізмів участі членів суспільства в управлінні державою; 2) відсутність налагоджених механізмів реалізації та захисту прав

людини; 3) відсутність звички до відповідної активної діяльності; 4) недостатньо високий рівень необхідних правових знань та навичок, а також правосвідомості; 5) розшарування суспільства на групи за ціннісними орієнтаціями протилежного напрямку, наприклад, спрямованість однієї частини суспільства на перетворення його на громадянське, другої – на збереження існуючих соціальних відносин, третьої – на іншу модель суспільства тощо. Слід урахувати також те, що деякі індивіди зорієнтовані на недовіру до відповідних змін, особливо у ситуації затягнутого трансформаційного періоду [7, с. 243].

При цьому структура громадянського суспільства не вичерпується лише відповідними громадськими організаціями. До неї слід включати: а) соціальні інститути (незалежні медіа; громадська думка; добровільні асоціації й об'єднання громадян; структурована та інституціоналізована політична опозиція; система зовнішнього громадського контролю за владою на всіх рівнях, включно з парламентськими комісіями, громадськими аудиторсько-контрольними комісіями; правозахисні організації, які часто характеризуються в англійській мові як «сторожові собаки суспільства»); б) соціальні практики (громадська активність громадян, що не обмежується участю у виборах; громадські рухи; ініціативні групи; громадянська участь у добровільних громадських, іноді неформальних або навіть віртуальних, на кшталт Інтернет-листів, об'єднаннях; громадянська компетентність та поінформованість, зокрема знання місцевих та загальнонаціональних новин; правова культура та вміння застосовувати правозахисну й судову систему; люб'язання суспільно-значимих ініціатив); в) суспільні норми, цінності та чесноти (плюралізму, толерантності, довіри до співвітчизників та суспільних інститутів, суспільної відповідальності, патріотизму, здатність до компромісів, що не порушують людської гідності, самоповаги, ввічливості, громадської солідарності та взаємодопомоги) [8, с. 45].

За допомогою правового виховання правові цінності утверджуються у свідомості індивідів, а також формуються відповідні знання та вміння з реалізації прав людини, завдяки чому громадянське суспільство здобуває здатність захищати свої правові ідеали та цінності. Рівень правової культури і система правового виховання індивідів на етапі формування громадянського суспільства залежать і від культурної особливості останнього, менталітету людей, традицій та звичаїв. Звідси впливає, що при створенні громадянського суспільства за певною моделлю потрібно враховувати відмінності, що пов'язані з національно-культурним контекстом упровадження такої моделі у дійсність. Таким чином, формуванню громадянського суспільства можуть сприяти ті чинники, що перебувають у сфері духовного життя особи, формують індивідуальну правосвідомість і правову культуру. Вирішальна роль у цьому процесі належить правовій освіті і правовому вихованню, як обов'язковим, так і одержуваним через інституції громадянського суспіль-

ства. При цьому ціннісними орієнтирами правової культури і правового виховання повинні виступати права людини. Оскільки належна реалізація правових можливостей людини збігається з інтересами громадянського суспільства і правової держави, правове виховання має здійснюватися за рахунок дій як суспільних інституцій (наприклад, просвітницька діяльність щодо реалізації прав людини), так і держави (наприклад, упровадження освітніх програм з вивчення таких прав) [7, с. 243; див. також 9, с. 79].

Отже, не випадково правове виховання в умовах демократичного ладу Західної Європи здійснюється під впливом інститутів громадянського суспільства. До них належать: добровільні громадські об'єднання (економічні, культурно-мистецькі, освітні, наукові, захисту прав громадян, благодійні та ін.); громадські рухи і політичні партії (останні – на перших стадіях свого формування, поки вони ще не задіяні в механізмах здійснення влади); незалежні засоби масової інформації, що обслуговують громадські потреби та інтереси, формують і оприлюднюють громадську думку; громадська думка як соціальний інститут; вибори та референдуми як засіб громадянського волевиявлення і захисту інтересів; залежні від громадськості елементи судової і правоохоронної систем (суди присяжних тощо); на Заході є тенденція зараховувати до інститутів громадянського суспільства також розподільчо-регулятивні інститути сучасної держави загального добробуту [10, с. 68-69]. Інститути громадянського суспільства «тим чи іншим чином сприяють формуванню правосвідомості автономного індивіда як громадянина, його позитивного ставлення до права і правової дійсності, який здатний самостійно брати участь у суспільних справах і нести відповідальність за свої вчинки» [11, с. 7]. Громадянське суспільство неможливе без існування розгалуженої мережі громадських організацій, які здатні активно впливати на правове виховання. Громадські організації, які, охоплюючи своєю діяльністю різні сфери і рівні суспільного життя, краще розуміють сутність і специфіку відповідних соціальних проблем та шляхи їх подолання, є універсальним посередником між громадянами та державою. Присутність громадських організацій у житті західноєвропейського суспільства є одним з показників демократичності самої держави. На сьогодні одним із індикаторів, за яким оцінюється розвиток громадянського суспільства в країні, є залучення громадян до діяльності громадських об'єднань, до «третього сектору», цей показник для Заходу дуже високий.

В сучасних умовах на формування правосвідомості та правової культури великий вплив справляють електронні ЗМІ, насамперед Інтернет. Функція формування громадської думки є найважливішою серед функцій ЗМІ з погляду громадянського суспільства [10, с. 205].

Отже, процес правового виховання в Західній Європі відчуває на собі вплив як ментальності, так і політичної системи, що в ній домінує. Політична система Заходу буду-

ється на концептах правової держави і громадянського суспільства, які спрямовують процес правового виховання, сприяють формуванню демократичної правосвідомості та правової культури у громадян Західної Європи [12, с. 67].

Слід відзначити, що окрему увагу ролі засобів масової інформації у забезпеченні правового виховання в суспільстві приділено у Всесвітній програмі освіти в сфері прав людини, План дій на третій етап якої (2015-2019) було проголошено 4 серпня 2014 року на 27-й сесії Ради з прав людини.

У названому документі відзначається, що правове виховання це – виховання в сфері прав людини, все більше стає загальною ознакою міжнародних дискусій з питань політики, національної реформи підручників і постконфліктних освітніх стратегій. Держави – члени Організації Об'єднаних Націй визнають роль засобів масової інформації в забезпеченні правової вихованості суспільства. В Рекомендації ЮНЕСКО про участь і внесок народних мас до культурного життя суспільства підкреслено роль засобів масової інформації як «засобів культурного збагачення» внаслідок їх ролі в збереженні й популяризації традиційних форм культури шляхом «трансформації у засоби групової інформації та сприяння безпосередній участі населення». В Декларації ООН про права корінних народів зазначено: створювати свої власні засоби масової інформації на своїх мовах; державні засоби масової інформації мають відображати культурну багатоманітність корінних народів; державам слід спонукати приватні засоби масової інформації адекватно відображати культурне багатоманіття корінних народів.

В документах Організації Об'єднаних Націй також ставиться питання про відповідальність співробітників засобів масової інформації та журналістів за дотримання прав людини при виконанні ними своїх професійних обов'язків. У міжнародних договорах про права людини визнано, що свобода виразу думок передбачає особливі обов'язки і відповідальність та може бути піддана певним обмеженням, зокрема з мотивів безпеки або боротьби із клеветою, за умови суворого дотримання принципів законності, необхідності та пропорційності, а також для дотримання інших норм: права на приватне життя або заборону на висловлювання, що розпалюють ворожнечу.

Ефективне виховання представників засобів масової інформації в галузі прав людини сприяє розширенню знань про права людини, зміцненню їх прихильності цим правам і відповідної мотивації. Принципи прав людини є найважливішою основою їхньої професійної діяльності та діяльності засобів масової інформації, яка може здійснюватися тільки в сприятливих умовах, що забезпечують доступ до інформації, свободу вираження думок і безпеку. Усім журналістам повинні бути надані рівні можливості щодо підготовки в галузі прав людини. Матеріали з питань прав людини та правозахисні цінності з урахуванням особливостей умов повинні бути невід'ємною частиною будь-якої формальної підготовки та

/або атестації, а також доступні в процесі постійного підвищення професійної кваліфікації. Всі журналісти повинні володіти базовими знаннями про права людини. Крім того, у них має бути можливість прослухати спеціальні курси, наприклад, з питань висвітлення проблематики прав людини.

У цілому комплексний підхід до правового виховання в галузі прав людини для представників інститутів громадянського суспільства повинен включати ряд заходів.

1. Виховання має спиратися на відповідні установки і правила:

а) прийняття базових заходів щодо зміцнення виховання в галузі прав людини для представників інститутів громадянського суспільства, включаючи навчальну підготовку за допомогою введення проблематики прав людини до навчальних програм формальних освітніх установ і програм он-лайн та / або загальної освіти; володіння знаннями в сфері прав людини як критерій для присвоєння кваліфікації, залучення до участі в програмах наставництва та просування по службі; підтримку інституцій громадянського суспільства, особливо об'єднань засобів масової інформації, які займаються організацією питань правового виховання;

б) підготовка представників інституцій громадянського суспільства в якості інструкторів, здатних передавати знання та навички своїм колегам, щоб забезпечити найширше охоплення членів відповідного професійного співтовариства, приділяючи при цьому особливу увагу відбору тих із них, хто найбільшою мірою підходить для висвітлення проблем вразливих груп населення. Програми підготовки інструкторів повинні включати заняття з методики навчання, а також із підготовки навчальних матеріалів і організації навчальних занять;

в) впровадження стимулів для представників інститутів громадянського суспільства з метою заохочення їх добровільної участі у програмах підготовки в галузі прав людини та забезпечення виходу їх матеріалів на широку аудиторію;

г) підтримка у створенні норм саморегулювання, зокрема кодексів професійної етики, і створення об'єднань інститутів громадянського суспільства для обговорення в тому числі стандартів правового виховання;

д) аналіз нормативних актів, що стосуються діяльності інститутів громадянського суспільства, щоб переконатися, що вони відповідають нормам з прав людини і заохочують внесок таких інституцій до забезпечення правового виховання.

2. Навчальні програми освіти в галузі прав людини для представників інститутів громадянського суспільства можуть включати наступні модулі:

а) короткий вступ у проблематику прав людини з інформацією про роль інститутів громадянського суспільства в заохоченні та захисті прав людини; про міжнародні, регіональні й національні документи і норми в сфері прав людини, в тому числі щодо захисту уразливих груп населення; про міжнародні, регіональні й національні органи, а також

правозахисні організації, які займаються питаннями захисту прав людини;

б) права представників інститутів громадянського суспільства, зокрема про право на інформацію;

в) дотримання прав людини в діяльності інститутів громадянського суспільства, включаючи принципи рівності й недискримінації, поваги до гідності особи, гласності й прозорості; гендерної проблематики; репрезентативності джерел інформації, в тому числі використання інформації з різних джерел для забезпечення об'єктивності; принципи роботи засобів масової інформації, зокрема ті, що стосуються збирання й поширення інформації та висвітлення пов'язаних із правами людини проблем, а також порушень прав людини, особливо дотримання принципу «не нашкодь», правил конфіденційності й захисту джерел інформації, жертв і свідків порушення прав людини; норми прав людини і пов'язані з ними навички поводження та співбесіди з особами, які можуть перебувати в уразливого становищі і / або які зазнали потрясіння, включаючи повагу їх гідності та приватного життя, забезпечення їх безпеки й отримання від них усвідомленої згоди про публікацію інформації, що розкриває їх особистість; норми прав людини і пов'язані з ними навички, що стосуються використання посередників, стрингерів, фрілансерів, перекладачів і помічників при виконанні журналістських обов'язків, включаючи забезпечення їх безпеки; поширення знань про права людини зусиллями представників засобів масової інформації, причому відбір і оцінка матеріалів повинні проводитися з урахуванням їх значення для захисту і просування прав людини, особливо з питань «рівності і недискримінації з метою боротьби зі стереотипами та насильством, зміцнення поваги до різноманітності, заохочення толерантності, міжкультурного і міжконфесійного діалогу та соціальної інтеграції, а також пропаганди універсальності, неподільності і взаємопов'язаності всіх прав людини серед широкої громадськості.

Висновки. Отже, існування демократії, правової держави, правового суспільства та громадянського суспільства в сучасній Україні неможливе без самоорганізації та соціальної активності громадян, яка зумовлена на-

лежним рівнем їх політико-правової культури і правосвідомості.

Однією з умов формування високого рівня правової культури суспільства є правове виховання – цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість і культуру поведінки членів суспільства, здійснюваний з метою вироблення у них почуття поваги до права і звички дотримання права на основі особистого переконання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Паталаха В. Ф. Інтеграції громадян в соціально-політичному розвитку суспільства [текст]: автореф. дис. канд. філос. наук / В. Ф. Паталаха; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Б. в., 2010. – 19 с.
2. Деремо В. Громадянське суспільство як суб'єкт впливу на воєнно-політичні рішення [текст] / В. Деремо // Політичний менеджмент. – 2009. – № 1. – С. 72-78.
3. Вагурин В. А. Синергетика еволюції сучасного суспільства [текст] / В. А. Вагурин. – Луганск: Копицентр. – 2005. – 200 с.
4. Зиновьев А. Запад. Феномен западництва [текст] / А. Зиновьев. – М.: Менталитет, 1995. – 349 с.
5. Цвих В. Ф. Профспілки і громадянське суспільство: особливості парадигми відносин [текст]: дис. док. політ. наук; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: Б. в., 2004. – 455 с.
6. 2009 NGO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia 13 th Edition – June 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.usaid.gov/locations/europe_eurasia/dem_gov/ngoindex.
7. Разметаєва Ю. С. Правова культура і правове виховання в умовах формування громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Ю. С. Разметаєва // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2013. – № 4. – С. 242-245.
8. Структурні виміри сучасного суспільства [текст]: [навчальний посібник] / За ред. С. Макеєва. – К., 2006. – 372 с.
9. Лохіна Д. Г. Виховання гуманістичного ставлення до людини засобами театрального мистецтва в сучасних українських науково-педагогічних дослідженнях [Електронний ресурс] / Д. Г. Лохіна // Духовність особистості. – 2012. – Вип. 2. – С. 78-83.
10. Історія європейської ментальності / За ред. Петера Дінцельбахера; пер. з нім. Володимир Кам'янець. – Львів: Літопис, 2004. – 720 с.
11. Цимбалюк М. М. Формування правосвідомості громадян у процесі розбудови громадянського суспільства: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.12 / М. М. Цимбалюк; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – 15 с.
12. Требін М. П. Феномен правового виховання у західному освітньо-виховному просторі [Електронний ресурс] / М. П. Требін // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2014. – № 2. – С. 66-86.